

KAZAK EDEBİYATI

III

AYTIS ŞARKILARI

(OZANLAR ATIŞMASI)

Aytıs, Kazak Halkının Aız Edebiyatının özel bir türüdür. Aytıs kazak Halkından başka eski Arapların Bedevi kabileleri ve Türk kökenli halkların bir çoğunda, Hindistan'da dahi vardır. Bazı kaynaklar bu edebi sanatın çok eskilere dayandığını söylemektedirler. Kazak Edebiyatına baktığımızda "Badik Aytısı'na göre, insan düşüncesi gelişerek, tabiatın çok sırrını anlayamasa dahi onun sırlarına ermek istediği zamanlarda doğduğunu görebiliyoruz. İlk aytısın "Badik Aytısı" olduğunu ve bunda tabiatı çözümüleme yoluna gidildiği bilinmekteyse de diğer aytıs çeşitlerinin hangisinin daha erken ortaya çıktığını kestirmek zordur. Ama bazı aytısları şekil ve muhteva yönünden incelediğimizde ne zaman ortaya çıkıp gelişme gösterebildiğini tahmin etmek zor değildir. Örnek olarak hayvanlar aytısına, ölü ile sağın aytısına nazaran bulmaca aytısının daha sonraları ortaya çıkması gibi.

Örf ve adet aytısının eski bir türü olan kız ile oğlanın aytısının esas konusu olan gençlik bilgi ve becersini yansıtan sanat yarışmasında (akındar aytısı: ozanlar atışması) her akının kendi boyunun iyilikleriyle övünüp kötülüklerini gizlemeye çalıştığını biliyoruz. Bu gelenek 19. yüzyılda genişleyerek yayılmıştır. Bu devirde yaşayan ünlü ozanlar Şoje, Balta, Orınbay, Kempirbay, Tezekbay, Süyinbay, Tübek, Omarkul, Tebye, Murat, Sügir, Jaskilen, Bala Omar, Birjan, Sara vd. çeşitli konularda çıkardıkları şarkıların yanısıra ozanlar atışmasına girerek çoğunun adı aytıs yarışmalarıyla anılmaktadır.

Aytıs janrı nicelik ve nitelik itibarıyla Kazak Awtız Edebiyatında önemli bir yere sahiptir. Őu da bir gerçektir ki, Kazakların yanısıra bütün doğu halklarında var olan aytıs janr özellikleri, tür ve formları; ancak Kazak edebiyatında muhafaza edilerek günümüze kadar gelmiştir.

Kazak Awtız Edebiyatında aytısın birçok türü vardır: 1) Badik aytısı, 2) Hayvanlarla insan aytısı, 3) Ölü ile sağın aytısı, 4) Bulmaca aytısı, 5) Gelenek aytısı-Kız ile oğlan aytısı, Ozanlar aytısı, 6) Günümüzdeki aytıslar

Bunların her birinin kendi özellikleri vardır. İnsanoğlu ilk zamanlar üstün doğa güçlerini Tanrı diye kabul etmiştir. Onun için iyiliğin ve kötülüğün dahi Tanrısı vardır. Onları güzel sözlerle etkilemek gerek diye düşünölmüştür. İşte o zamanlarda insanın inanç dünyasının bir nevi gölgesi, eskiden olduğu üzere geleneksel Şarkıların bir türü olan Badik aytısı ortaya çıkmıştır.

Hangi konuda atışma yapılırsa yapılsın, münferit Őairler atışmasında ilk önce atıŐmanın baŐ kahramanı ozanlar önce kendileri hakkında giriş yaparlar:

Bayeke ozan Kocambet ile atışmasında:

Kocambet, geçmiŐi unuttun mu?

Ele avuca sığmayan ben bir geyik.

Sırf korunmak için çekiniyorum

Kötünün yüzünden iyi harcanacak diye.

Kocambet, geçmiŐi unuttun mu?

Benimle atışmak için gücün yok.

Benle vetaaddet vettaurat-ül fihu aleyküm.

Kırılır aya koşan ayakların.

diyor.

Bayeke kendini gökteki aya benzetiyor. Kocambet'i yerdeki güçsüz varlık sayıp aya saldıran ahmağın durumu zor değil mi? diyor.

Toğjan şair Kocambet'e:

Yeter diye sana söylemişim az önce

Bırakmasan bile kimse sana kuruş vermez.

Ben gök Boğayım deryanın suyunu içen,

Sen zavallı bir danasın durmadan buz yalayan

Ben gökyüzüne hâkim ak doğanım

Doğana karganın saldırdığı bu nasıl zaman?

Birjan Sara'ya kim olduğunu şu şekilde ifade ediyor:

Uzaktan gördüğüme halk şaşırır

Yenmesem sevinemem geldiğime

Ak maral, bu sefer de yenilmeden git

Altay'ın keskin nişancısına rastladın.

Benim gibi söz bilen insan yok.

Bin şükür Allah'ın bana bahşettiğine,

diyor.

Sara'da kendini mertlikle övmeyi yeğler:

On üç yaşımda ozan Sara lakabı aldım,

Kaptağay soyundan bir ben çıktım

On üç yaşında dombrayla şarkı söylemişim,

Geliyorum yanılmadan tek başıma

diyor.

Hangi atışmayı ele alsak da, yarışma öncesi hızlı, öfkelenen, kızışan at gibi, büyük konuşup, gururlanıp oturan hep şairin kendisidir.

Halka hazır cevaplılık hüneriyle, şarkısıyla değerli olan ozan, kendisini yükseltme, karşı ozan küçümseme tarzını seçiyor. O tartışma yarışmanın kuralları çerçevesinde. Dinleyici gruba kendini, kendi sanatını tanıtıyor. Ozan ilk önce kendi sözünü yüksek değer veriyor. Bu sözü vasıtasıyla ilk önce göğe yükselip, halkın gözünde farklı olup karşı rakipten, boy ve soyundan üstün olmaya çalışıyor.

“... Orta Cüz’ün şakıyan bülbülüym...” diyor Birjan. “Sen bülbül ol!” diye, Orta Cüz ona teklif etmedi. Ama Birjan Sara’yı korkutmak, ürkütmek için kasten kanat açarak şarkı söylüyor. Bu galip gelecek ozanın hilesidir. Tartışma, yarışmanın bir usulu (amacı) kendini övüp, hünerini göğe çıkarırken diğer taraftan rakip ozana gözdağı vermektri. Ona: “... Sen benim dengim değilsin, karşı söz söylemeye gücün yok” deyip, sıkıştırıyor.

Bunun hepsi ozan atışmasının taktik ve hüneridir. Bunu iyi bilen ozan şaşırılmaz. Karşı tarafa veren cevabında da yüksek ve havalı konuşuyor. İşin sırrını bilen ozanlar bu hilenin kaç çeşidini kullanıyor. Birjan’ın Sara’yı görmeden önce arkasından şarkı söylemesi de bu hiledir. Jelayır’lı ozan Kaban, kendisi ile atışacak ozanın oturduğu köye ta uzaktan şarkı söyleyerek gelir. Şaşubay dombrasını at üzerinde çalarak, uzaktan saldırmaya hazır geliyor. Bunun hepsi atışma ozanlarının kendilerini topluma gösterip, tanıtma tarzıdır. Ve rakip ozanı ürkütüp, şaşırtıp verilen karşılıklarla yıpratma yaniltma yoludur.

Şarkısıyla ozan kendini yükseltiyor. Ama iş bununla bitmiyor. Bu, yarışmanın yalnız başlangıcı.

bundan sonra münfired atışmaların her çeşit, özgün konuları başlıyor. Bundan sonra bizim inceleyeceğimiz büyük atışmaların hepsinde böyle konuların her türü yer almaktadır. Atışma esnasında ozanlar kendilerinin toplumdaki saygın mertebelerinden dem vurmaktadır. Feodallık, ırkçılık şuurlarındaki üst sınıf şairinin çoğunda kendi boyunun, ırkının soyunun zenginlerini övüp, genelde halka dair sosyal konuları ele almıyor. Karşı ozan, halkın dert, tasasıyla hemhal ise bunları dile getirip taşı gediğine koyuyor. Bu yüzden bazı ozanlarının sözlerini zenginler onaylasa da, diğer ozanın halkın dert ve sıkıntılarıyla ilgili deyişleri duymamazlıktan geliniyor.

Ozanın ozanlık gücü, atışmada halk önünde kendi delillerini bir bir sunabilmesi, rakibi olan ozanın zayıf noktasını yakalayıp eleştirmesidir.

Atışma sanatının ustası Birjan, Sara, Mayköt, Süyinbay, Kulmambet, Şöce, jambıl, Aşet, Iırısjan, Kempirbay, Manatkız, Tübek, Sabırbay, Toybala'lar: halk önündeki atışmalarda bilgi, beceri ve yeteneğini kullanan mahir ozanlar olarak tarihe geçmişlerdir.

BADİK AYTISI

Eski zamanlarda değişik hastalıklara yakalanan hayvanlara “Badik oldu” diye, hastalığı kovmak amacıyla “Badik “söylenmeye başlanmıştır. Onun için akşam vakitlerinde köy gençleri toplanarak, eğlenceler tertip etmişlerdir. Aytısın konusu Badik'tir. Onlara göre Badik bulaşıcı hayvan hastalıklarının sahibidir. Amaç onu şarkılarla etkilemek, sözle bazen ona yalvararak bazen de korkutarak hayvanları sağaltmaya çalışmışlardır.

Zaman ilerledikçe ve insanların fikirleri geliştikçe Badiğe bakış da değişmiştir. Hayvanların hastalığı için köylerde tertip edilen gece, gençliğin eğlence gecesine dönüşmüştür. Kısaca hayvanların hastalığını giderme düşüncesinin yerine gençlerin espri, şaka, mizah içerikli geleneksel şarkılar söyleyerek eğlendikleri olağan eğlence toplantılarına dönüşmüştür.

Ev hayvanları Halk Edebiyatında büyük bir ehemmiyete sahiptirler. Onda hayvanla insan

arasındaki söz atışması da vardır. Sahibi ile ineğin atışması, avcı ile av hayvanlarının aytısı gibi aytılar sözlü edebiyatımızda yer almaktadır. Bu aytılarla halkımızın geçmişteki yaşam biçimine tanık olmaktadır.

ÖLÜ İLE SAĞIN AYTISI

Genelde Kozı Körpeş ile Bayan Sulu gibi dünyada birbirlerine kavuşamayan ölmüş iki gencin ukdesini, çocuğu ölen veya kocası ölen ızdırabına dayanamayan kadının üzüntüsünü belirten atışmalardır.

Burada insanın psikolojik ve duygusal dünyasına önem verilmektedir.

JUMBAKTAR AYTISI

(BULMACA ATIŞMASI)

Bu aytısa her ozan ya da şair çıkamaz. Bu aytısa katılmak için irticalen deyiş çıkarmak yetersizdir. Bunlarla beraber aşığın, hayatın her dalından haberi olan bilgili kişiler olması gerekir. Bulmaca atışmalarında soran soran birisi her şeyi bulmaca şekline getirebilme hakkı vardır.

Hayatın çeşitli olaylarını tasvir şeklinde bulmacaya dönüştürmek mümkündür. Onları çözebilmek için rakip ozan, bulmacayı soran ozanın neyi bulmaca olarak ima ettiğini tahmin edebilmelidir. Onun için bulmaca şeklinde atışmalara çok az rastlanmaktadır. Örnek: Kubala ile Şöcey kızın

atışmalarına bakarsak, bundan ikisinin de halkın sosyal hayatı hakkında derin ve ayrıntılı bilgiye sahip olduklarını gözlemleyebiliyoruz

ADET VE GELENEĞE AİT AYTISLAR

İki türü vardır. Kız ile oğlanın atışması, aşıklar atışması. Kız ile oğlan atışması; düğün-törenlerde, oyun eğlencelerde sık sık yer alır, bir bakıma hayatın kendisidir. Genelde düğünlerde daha yaygındır. Düğünlerde ortaya çıkması onun geleneksel olduğunu göstermektedir. Ayrıca bu tarz atışma, aytısların en yüksek basamağı olarak kabul edilen Akınlar aytısının temeli olarak kendini göstermektedir. Şan şöhretli bir âşık pişip olgunlaşıp halk, boy ve soyunun şerefini müzik ve sanat dünyasında koruyup yüceltmesi için ilk olarak köylerde düzenlenen düğün ve eğlencelerde atışmalara katılarak çıraklık dönemini geçmesi gerekir. Bu atışmalar onları geliştirir. Kız ile oğlan atışmasında daha çok şaka ve esri gibi özellikler ortaya çıkmaktadır.

AKINDAR AYTISI

(ÂŞIKLAR ATIŞMASI)

Aytıs janrının sonraki gelişim devresinin ürünüdür. O Kazak edebiyatındaki aytıs kültüründen b eslenerek gelişmiştir. Akınlar aytısındaki esas tartışma, boy, soy çevresinde oluşmaktadır. Her bir kabilenin dillere destan olan bahadırları, onların yaptıkları kahramanlıklar bu atışmalarda ozanlara büyük bir malzemedir. Kendi kahramanlarını överek, onların yaptıkları halkı için faydası olduğunu belirterek rakibinden cevap bekler. Genelde halk ozanlarının bir çoğu kendi düşüncesini korkmadan, açıkça ifade edebilmiştir. Halka eziyet eden kabile reisleri ve idarecilerinin zulmünü bu aytıslarda dile getiren ozanlar da mevcuttur.

Jankisi'nin Hokan Hanına, Şerniyazın Baymagambet'e, Şöce'nin Baytik'e, Süyünbay'ın Tezek'e söyledikleri bunları ispatıdır. Onlar bir taraftan o güçlere dayanarak, ikinci taraftan her ozan kendisinin şan şerefini korumaya çalışır. Onların en büyük desteği tabii ki halktır. Bu tür ozanlar halkın desteğini alarak toplumdaki aksaklıkları ve kötü idarecileri yermişlerdir. Kulmanbet ile Tübek'in atışmasında, "Ulu Jüzü" yönetip her dediğini yaptıran Tezek'in hırsızlığı ve eziyeti dile getirilmiş olup Tezek'i savunan Kulmanbet ne yaparsa yapsın hakikate sırtını dayayan Tübek O'nu atışmada mağlup etmiştir.

Tezek'in halka yaptığı zulmü ve ipliğini pazara çıkarmada Süyünbay, Tübek'ten daha etkili olmuştur. Şöje ile Balta'nın aytısında bu manzara daha açık görülmektedir.

Aytısın kendine ait özellikleri vardır. Âşıklar cemiyetinin önünde yarışma yapılır. Halk onların hem dinleyicisi hem de adil hakemidir. Aytıs'ta büyük usta olmak için çeşitli merhalelerden geçmek gerekir. Onlardan geçmek için büyük bir sanata, ozanlığa ve derin bilgiye ihtiyaç vardır. Halkın tarihi, kültürü, coğrafyası, etnoğrafyası vd. dini konularda malumat sahibi olmak gerekmektedir. Bu konularda kendilerini yetiştirmeyen ozanlar girdikleri yarışmalarda başarılı olamazlar.

Boy, soy adına yarışmaya girecek olan ozanlar o aytısa girebilmeleri için "şecere tarihi" [\[1\]](#) bilenlerden bilgi alarak yarışmalara girerler. Ozanlar atışmasının güzel bir örneği olan "Bircan'la Sara Aytısı" kızla oğlan aytısı ve Ozanlar aytısını da ihtiva etmektedir.

Aytıs sanatı son yıllarda hızla gelişmektedir. Halkımızın aytıs geleneğinin eski tarzını geliştiren Manap Kökenov, Kalihan Altınbaev, Köken şakeev vd. büyük ozanlarla beraber Konısbay Abilov, Aselhan Kalıbekova, Erik Askarov, Abaş Kekenov Kazak halkının edebiyatta bu eski ve köklü aytıs geleneğini devam ettirmektedirler.

[\[1\]](#) Ulu Jüz: Kazaklar, Ulu Jüz, Orta Jüz, Küçük Jüz diye kendi aralarında üç boya ayrılmaktadır. şejere: Aile soy tarihi

